

Микола Посівнич

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ ПІД ЧАС ВАРШАВСЬКОГО І ЛЬВІВСЬКОГО ПРОЦЕСІВ (1935 – 1936 РР.)

У статті на основі архівних документів та спогадів висвітлено один з найактивніших періодів діяльності Степана Бандери. Показано його роль у тогочасних суспільно-політичних процесах в Західній Україні та формування як провідного діяча українсько-визвольного руху.

Ключові слова: Крайова езекутива Організації Українських Націоналістів, ідеологія, пропаганда, Польща, бойові акції, судові процеси.

В статье на базе архивных документов и воспоминаний освещено один из наиболее активных этапов деятельности Степана Бандеры. Представлено его роль в тогдашних общественно-политических процессах в Западной Украине и формирование как ведущего деятеля украинского освободительного движения.

Ключевые слова: Краевая езекутива Организации Украинских Националистов, идеология, пропаганда, Польша, боевые акции, судебные процессы.

Based on archival documents and memoirs, the article highlights one of the most prolific periods of Stepan Bandera's activity. It examines his role in the socio-political processes in Western Ukraine and his formation as a leading activist of the Ukrainian national liberation movement.

Key words: Executive of the Organization of Ukrainian Nationalists, ideology, propaganda, Poland, battle campaigns, trials.

Однією з найменш вивчених постатей українського визвольного руху, як не дивно, залишається й досі постать Провідника ОУН Степана Бандери. Особі цього діяча присвячено багато праць, але українська історична наука ще не спромоглася зробити належний аналіз діяльності та визначити його місце в історії. Сучасним дослідникам належить дати ґрунтовну оцінку Бандері як людині, творцю й інтерпретатору націоналістичної ідеології, організаторові й лідеру ОУН 1930 – 1950 рр. Однак, постать Степана Бандери й надалі залишається міфологізованою. На сході України, не кажучи вже про Росію й Поль-

щу, Бандеру знають лише як фанатичного терориста, котрий застосовував всі методи для досягнення своїх цілей, а це мало має спільного із його реальною діяльністю та політичними поглядами.

В історіографії питання Варшавського і Львівського процесів та участь в них Степана Бандери вперше було досліджено у працях Петра Мірчука [18, с. 19]. Автор докладно зупинився на перебігові атентату на Перацького у Варшаві та висвітлив подальші судові процеси. Проте дослідник не зміг повністю розкрити проблему, оскільки, перебуваючи в еміграції, спирався лише на матеріали преси. Найбільше дослідження з цієї проблематики – це робота Зиновія Книша, в основу якої автор поклав офіційні комунікати Польської телеграфної агенції (РАТ) та кореспондентів львівської газети «Діло», що вели стенографічні записи процесу [13, с. 14].

У польській історіографії комуністичного періоду Варшавський процес ОУН 1936 р. розглянули у своїй праці Роман Юрис і Тадеуш Шафар [32]. У розділі «Постріли у Товариському Клубі» вони переказали Акт обвинувачення та подали деякі витяги й цитати з публікацій у польській пресі, що стосуються процесу, зокрема виступи суддів, прокурорів, адвокатів та обвинувачених.

У сучасній українській історіографії, на жаль, ця проблема не висвітлена належним чином. Дослідниця Леся Онишко, розглядаючи у своїй роботі діяльність ОУН крізь призму біографії Катерини Зарицької, розкрила роль та участь цієї особи в подіях 1934-36 рр. [21]. Несподіваний погляд на розвиток ситуації довкола Варшавського процесу виклав Олександр Кучерук [15]. Автор висловив припущення, що за організацією атентату у Варшаві стояв Ріко Ярій (а не ПУН), який без відома інших членів ОУН, у згоді з Абвером і «Штальгаймом», намагався не допустити до польсько-німецького порозуміння. Відомий діяч ОУН і УПА Петро Дужий, характеризуючи роль Степана Бандери в національно-визвольному русі, присвятив цим подіям окремий розділ [9].

Тематику Варшавського процесу детально було розглянуто у спогадах його безпосередніх учасників. В мемуарах Миколи Климишина [12] відображено події, які передували процесові, атмосферу самого суду, проаналізовано та верифіковано Акт обвинувачення і матеріали Архіву Сеника як основу обвинувачення прокуратури. Водночас, погляди польської сторони на ці події – підготовку Акта, поведінку підсудних, тактику адвокатів і подальшу долю обвинувачених – представлено у спогадах колишнього прокурора Владислава Желенського [34].

У 1933 р. польська розвідка отримала у Празі т. зв. архів Сеника – 418 оригіналів та 2055 копій організаційних документів, унаслідок

чого поліція провела підготовку і згодом масові арешти членів ОУН в Західній Україні. Більшість керівного активу Організації, у т. ч. і Степана Бандеру, було заарештовано 14 червня 1934 р. о 5-6 год. ранку в Академічному домі у Львові [12, с. 140; 30, арк. 33]. Під час поліцейних допитів на Бандеру постійно чинили психологічний та фізичний тиск. Так, його допитували з 9 год. 6 серпня до 20 год. 11 серпня 1934 р., не даючи змоги поспати. Але Крайовий провідник ОУН тримався стійко і був зразком для інших в'язнів [30, арк. 37].

У зв'язку із вдалим замахом на міністра внутрішніх справ Другої Речіпосполитої Броніслава Перацького протягом червня – листопада 1934 р. польська поліція заарештувала понад 800 осіб, серед них чимало членів ОУН, зокрема її чільних діячів. У цей же час влада створила концентраційний табір у Березі Картузькій, де перебувало понад 120 оунівців [33, с. 299-300; 34, с. 97-99].

18 листопада 1935 р. у Варшаві розпочався судовий процес над членами ОУН. Він викликав жваве зацікавлення в Європі та Північній Америці, яке, до речі, підсилював суд над хорватськими усташами у Франції, які 9 листопада 1934 р. вбили у Марселі короля Югославії Олександра I й міністра закордонних справ Франції Луї Барту. Іноземна преса жваво коментувала співпрацю між ОУН та усташами, називаючи Німеччину ініціатором цих терористичних актів. Польська влада намагалася показати себе перед Західним світом демократичною та правовою державою, дозволяючи публічне проведення процесу та публікувати у пресі промови підсудних і матеріали про його хід. Вона передчувала тріумф остаточного розгрому керівного апарату й структур ОУН та припускала, що промови членів Організації, які співпрацювали зі слідством, остаточно знищать авторитет націоналістів в українському суспільстві. Однак процес, який мав стати останньою крапкою в історії ОУН, відіграв зовсім іншу роль. Закордонна й місцева (польська та українська) преса подавала реферовані промови обвинувачених, передусім Бандери, які через них зуміли схилити на свою сторону та Організації ще більше прихильників, передусім молоді, і перетворити прогнозовану поразку на майбутню перемогу.

У ході Варшавського процесу (18. XI. 1935 – 13. I. 1936) судили дванадцятьох членів ОУН [1, с. 19-23]. Оборонцями підсудних були Володимир Горбовий (Степана Бандери, Якова Чорнія, Євгена Качмарського), Ярослав Шлапак (Я. Карпинця, І. Малюци), Лев Ганкевич (Миколи Лебеда, Дарії Гнатківської, Я. Рака, Богдана Підгайного), Олександр Павенський (Миколи Климишина, Катерини Зарицької). Обвинувачення представляли прокурор Варшавського апеляційного суду Казимир Руд-

ницький і Владислав Желенський. Судові засідання проходили на вулиці Медовій, 15. Вів їх В. Посемкевич, якому допомагали судді Дембійський і Вишневський. Офіційним стенографуванням процесу займалася Польська телеграфна агенція, а також акредитовані журналісти. Загалом матеріали слідства склали 25 томів, кожен з яких містив понад 400 сторінок машинопису. До процесу було залучено 144 свідки та 5 експертів [32, s. 413; 34, s. 105, 116; 13, с. 209, 603]. У своїх споминах акредитований на цьому процесі журналіст львівської газети «Діло» Іван Кедрин зазначав: «Формально головним прокуратором на розправі був прокуратор Апеляційного суду у Варшаві Казімеж Рудніцький, але фактично обвинувачував, ставив запити і був головною пружиною розправи Владислав Желенський. Трибунал із чотирьох суддів під проводом Посемкевича, насправді [...] справна йшов по лінії, визначеній державною прокуратурою, яка з черги йшла по лінії національної політики, веденої на практиці органами безпеки, себто політичної поліції» [11, с. 231].

Степан Бандера та його товариші перетворили Варшавський процес на форум пропаганди ідеї національно-визвольної боротьби. Вони звинувачували Польщу в знуцанні над українським народом. Бандера був прикладом для інших підсудних, своїми демонстративними виступами надихав їх на активний спротив. За спогадами прокурора Желенського, він почав свій виступ такою заявою: «Як український громадянин, не підлягаю польським законам», – і це накинув своїм товаришам. Було видно, що він їхній провідник і вони слухають його у всьому. За це [заяви – М. П.] Бандеру силою вивели із зали суду. Від нього біла невичерпна енергія та фантастична сила» [34, s. 106]. Газета «Батьківщина» засвідчує загальне враження, яке підсудний справляв на українських журналістів: «Він низенького, маленького росту, худорлявий, лице молодого хлопчика, темноволосий, пристрижений, одягнений в чорне вбрання. Поводиться свobodно й починає зізнавати зрівноваженим голосом. Думки виявляє у ясній формі, з них видно, що це інтелігентна людина. Його зізнання роблять помітне враження. Ціла зала із зацікавленням слідкує за зізнаннями Бандери. Відчувається, що ця людина цілком не подібна до більшості підсудних. На запит Бандера відповідає – до вини не почувается, свою революційну діяльність я вважав тільки сповненням мого обов'язку» [12, с. 148]. В свою чергу кореспондент «Газети польської» («Gazeta Polska») так описував Бандеру: «Він має досить непоказний вигляд, низького зросту, щуплий, мізерний. Виглядає щонайбільше на 20-22 роки. Втягнуте підборіддя, жорсткі риси, неприємний вираз обличчя, бистрі очі з легким жалем, нервові рухи, зімкнуті важкі уста» [34, s. 106].

На Варшавському процесі підсудних обвинувачували насамперед у належності до ОУН. За обвинувальним актом, Степан Бандера, Крайовий провідник ОУН, наказав убити міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Початок процесу Микола Климишин у споминах змалював так: «В дні 18-го листопада 1935 року варшавська поліція мала повні руки праці. Всі вулиці, якими нас везли на розправу, були густо обставлені «сторожами публічного ладу» – поліціантами. Нас везли кожного окремо і в будинку суду ізолювали, поки ми не ввійшли до залі. І на лавах обвинувачених нас порозділювано так, що ледве можна було привітатися, і це ми зробили тільки користуючись замішанням. Напереді в першій лаві сидів Бандера, наліво від нього Лебедь, Гнатківська і Карпинець. В другій лаві за ними сидів я, а ліворуч від мене Підгайний, Малюца і Чорній. В третій лаві, за мною – Качмарський, Мигаль, Зарицька і Рак. Поміж нами сиділи поліцаї й уважали, щоб ми не говорили й не порозумівалися між собою, ані не оглядалися. Я привітався з Бандерою ще під час того, як входив до залі, і зразу таки нав'язав розмову з допомогою в'язничної азбуки. Я довідався, що і він протягом усього слідства сидів у кайданах, і що його арештовано у Львові... Я пояснив йому, що не хочу мати адвоката й що весь час буду ігнорувати суд, але він заявив, що з зарядження Крайової Екзекутиви моїм адвокатом буде д-р Павенський. У судовій залі перед нами сиділи адвокати, а по протилежному боці, звернені до нас обличчям, сиділи журналісти. Їх було дуже багато, тому для них майже не вистачало місця в лавках. По лівому боці залі сиділи батьки і рідні тих, що мали бути суджені. Входячи до залі, ми вітали їх, а вони нас, але тільки здалека кивком голови» [12, с. 139-140].

Напередодні процесу та під час нього польська поліція вдалася до суворих заходів безпеки та контролювала ймовірні напрямки діяльності ОУН з цього приводу. Перші дні судового процесу були присвячені офіційним заявам та організаційним справам, а згодом суд узявся до допиту підсудних. Їх вводили до зали засідань по одному, щоб вони не могли почути свідчення одне одного. На самому початку процесу всі підсудні, окрім Мигалья, відмовилися відповідати польською мовою, заявляючи, що добре нею володіють, але вважають, що мають право говорити українською. В. Посемкевич, голова суду, заборонив їм це і надалі відбулося тільки зачитування протоколів поліційних допитів. Право говорити рідною мовою обстоювали й свідки. Наприклад, Віра Свенціцька привітала підсудних: «Слава Україні!», і стала відповідати на запитання голови суду українською мовою. За таку поведінку В. Посемкевич оштрафував її на 200 злотих, а за при-

вітання «Слава Україні!» наказав покинути залу суду і покарав однією добою ув'язнення. Виходячи, Віра Свенціцька попросалася: «Слава Україні!». Так само повелися й інші свідки – Ірина Хом'як, Рома Чорна, Олена Чайківська, Роман Шухевич, Олександр Пашкевич, Дмитро Мирон, Осип Нидза, Осип Машак. Їх було покарано, як і Свенціцьку [4, арк. 7; 13, с. 210-249, 340-341, 354; 34, с. 104-105].

Протягом усього Варшавського процесу головні обвинувачені – Бандера, Лебедь, Гнатківська, Карпинець, Климишин – поводитися дуже виключно, пропагуючи ідеї та гасла ОУН. Обвинувачених багато разів силоміць виводили із зали, суд карав свідків грошовими стягненнями та тюремним ув'язненням, відмовляв адвокатам, відхиляв їхні пропозиції й питання до свідків і підсудних, тим самим демонструючи свою повну зневагу та заборону висловлювати власні думки [13, с. 354, 384, 489, 492]. Польська газета «Роботнік» («Robotnik») писала: «В історії польського судівництва ще ніколи не записано, щоб суд відкинув стільки внесків оборони; ще ніколи літання відкинутих запитань оборони не займала цілих колонок у щоденниках. Суди не раз давали догану обороні, але рідкістю бувають так щедро присуджувані оборонцям грошові кари» [24].

Після двомісячного процесу у Варшаві суд виніс обвинуваченим такі вироки: Степанові Бандері, Миколі Лебедю й Ярославу Карпінцю – смертна кара, згідно з урядовою амністією замінена на довічне ув'язнення; Миколі Климишину і Богданові Підгайному – довічне ув'язнення; Дарії Гнатківській – п'ятнадцять років ув'язнення; Іванові Малюці, Романові Мигалю та Євгенові Качмарському – дванадцять років ув'язнення; Катерині Зарицькій – вісім років ув'язнення; Ярославу Ракові та Якову Чорнію – сім років ув'язнення [19, с. 49].

Крім того, суд на десять років позбавив Д. Гнатківську, І. Малюцу, Є. Качмарського, Р. Мигалю, Я. Чорнію, Я. Рака і К. Зарицьку громадянських прав, зарахувавши їм слідчий арешт до 13 січня 1935 р. Усі обвинувачені сприйняли вирок спокійно, а Степан Бандера та Микола Лебедь разом вигукнули: «Хай живе Україна!». За таку поведінку їх було усунуто із зали суду на час зачитування обґрунтування вироку [13, с. 516; 34, с. 129].

У відповідь на вирок ОУН оголосила у Західній Україні траур, який дотримували всі національно свідомі громадяни на знак солідарності з українськими політв'язнями. Заходами референтури пропаганди КЕ ОУН було видано спеціальні листівки з портретами учасників процесу та їхніми лаконічними висловами, сказаними під час судових засідань [4, арк. 30-31; 10, с. 77-79].

Польські спецслужби активно збирали інформацію та відгуки щодо Варшавського процесу, активно працювали з кореспондентами які висвітлювали хід процесу та блокували повністю розповсюдження інформації зі сторони підсудних. Також рекомендувалося засобам масової інформації тиражувати тільки офіційні повідомлення ПАТ [4, арк. 2-7; 7, арк. 2-29; 5, арк. 1-4].

Хід процесу протягом двох місяців докладно висвітлювався в українській та закордонній пресі. Зокрема, львівська газета «Новий час» зазначала: «Преса цілого світу вислала до Варшави своїх кореспондентів. Як-не-як, а на лаві підсудних було 12-ть здогадних членів широко розгалуженої революційної організації. Всі відчували і зрозуміли, що Варшавський процес – це не тільки сенсація, але й історична подія» [20, с. 1]. Унаслідок проведення Варшавського процесу над оунівцями дещо змінилася думка польського суспільства та преси. Поляки значно об'єктивніше почали ставитися до українців та їхньої діяльності. Так, у «Літературних відомостях» («Wiadomości literackie») за 15 грудня 1935 р. було вміщено статтю Ксаверія Прушинського, у якій говорилося: «Ті люди вбили, бажаючи служити справі свого народу. Ми не думаємо, що таким способом вони їй добре служили. Успішно служать вони їй щойно тепер: три четвертини польської преси, що протягом сімнадцяти років не хотіли знати слова «український», протягом цих трьох тижнів навчилися цього слова і вже його не забудуть. А люди, які не писали інакше, як про «гайдамаків», сьогодні соромляться того дурного баналу [...] 17 років товкмачили нам, що поширювання, навіть з допомогою насильства, на країнах польської мови є рівнозначним із поширюванням польськості, заціплюванням любови до Польщі. А ось тут ці люди, хоч знають польську мову, не хочуть говорити по-польськи [...] Вчили нас, що ціла та «Україна» є штучним творивом, яке зникне з останніми слідами австрійської держави, твором якої вона була. А тим часом – це та «Україна» своєю ненавистю до нас бухає сьогодні сильніше, ніж за тих давніх, неспокійних часів [...] Треба, щоб усі в Польщі застановилися над загадкою тих контрастів. Звідомлення з процесу друкують всі щоденники в Польщі. Треба, щоб ми довгою чергою пройшли попри лаву обвинувачених, щоб заглянули глибоко в очі цих хлопців. Це мусіло бути щось важливе, коли уклад взаємин двох сусідніх народів і роля держави зуміли знищити в цих людей захоплення молодістю й життям, і замість того зродити думку про вбивання та про самопожертву. Треба було багато речей, щоб вони почали влаштовувати ті «хати», студіювати хімічні сполуки вибухових речовин. Це не хлопчики, що не мали грошей на

кіно й на горілку. Це хлопець, в душі якого вкорінилась щороку пригадувана ненависть листопадових днів, горда погорда до польської «вищости» і до заперечування йому навіть права на національне ім'я» [18, с. 397-398].

Орган польських народовців «Просто з мосту» («Prosto z mostu») надрукував статтю «Справа найважливіша з важливих», у якій підкреслювалося: «Ми, польські народовці, маємо обов'язок найголосніше казати про те, що існує український народ, що він живе і бореться за своє право на життя. Саме ми мусимо розуміти й цінити героїчне зусилля українського народу, який протягом сотень років не має своєї державности, що його русифікують, польонізують, роздирають, а він завжди триває. Хай українських націоналістів буде тільки жменька, проте напруження жертвности, посвяти й героїзму тієї жменьки таке наявне велике, що його вистачає не лише на те, щоб воскресити, а навіть створити націю» [18, с. 398].

Польська католицька газета «Полонія» («Polonia»), пишучи про Варшавський процес, визнала, що «доцільне є не писати «моральних поучень» про гріх «убивання ближнього», як це в той час робила частина української католицької преси, а звернула б увагу на конечність справжньої об'єктивности й справедливости в підході суддів, кажучи, особливо в таких, як оцей, процес судді повинні пам'ятати, що мають судити людину, яка хоч і вчинила найважчий злочин, проте заслуговує на пошану, бо вона потоптала закони в боротьбі за ідею» [26].

Цікаво на події процесу відреагувала Комуністична партія Західної України. На початку 1930-х рр. під впливом радянських репресій у Східній Україні та активної діяльності ОУН КПЗУ стала втрачати свої позиції. Після масових арештів оунівців у 1934-35 рр. комуністи, заохочені натиском польської влади й поліції, вирішили й собі завдати націоналістам удару. Яскравим прикладом цієї боротьби є відозва Комуністичного союзу молоді Західної України «Друзі! Товариші!» від грудня 1935 р., де йдеться про події, які відбувалися під час Варшавського процесу над ОУН. У цій унікальній листівці комуністи фактично визнали членів ОУН борцями за свободу: «Молоді робітники, селяни, студенти! Ви йшли до ОУН, йшли з думкою боротьби за незалежну Україну, за Україну без «без хлопа й пана», про яку співав, за яку боровся наш великий бунтар Шевченко й тисячі безіменних борців» [22, с. 197-203].

Українська емігрантська преса констатувала: «Вбивство міністра і голосний процес над дванадцятьма членами ОУН довели польській спільноті, що українська проблема таки існує, коли молоді люди го-

тові покласти своє життя задля добра українського народу. З іншого боку, терористичний акт проти впливового урядовця продемонстрував рішучість намірів ОУН та продемонстрував, що окрім угодовців є ще Україна повстанських загонів та бойових п'ятірок» [29, с. 2]. На думку діаспорних журналістів, процес показав, що «одним з головних слабких місць Польської держави є українська проблема» [28, с. 2]. Американська газета «Свобода» зазначала, що Варшавський процес мав бути наступом не тільки проти ОУН, але також проти цілого українства. «Але вже тепер, – зазначалось у виданні, – поляки цей процес капітально програли. Бо до діла мають вони з сильним, організованим рухом, в авангарді якого ступає молодь» [25, с. 3].

Логічним продовженням Варшавського став Львівський процес (25 травня – 26 червня 1936 р.). Щоправда, на відміну від Варшавського, судовий процес у Львові не викликав такого масового зацікавлення суспільства ні у Польщі, ні в Європі й Північній Америці. Польські спецслужби розіслали спеціальні інструкції, які враховували досвід варшавського, як висвітлювати і характеризувати хід самого процесу та його учасників. На Львівському процесі було 23 підсудні, яким інкримінували державну зраду. 20 травня засуджених на Варшавському процесі членів ОУН під наглядом 24 поліцейських перевезли потягом до Львова. Обвинувачених обороняли одинадцять адвокатів: Володимир Старосольський – Яніва, Стецька, Федак, Коцюмба та Яроша; Степан Шухевич – Гнатевича, Шухевича й Феника; Володимир Горбовий – Бандеру й Равлика; Кость Паньківський – Макарушку й Пашкевича; Олександр Павенський – Підгайного й Зарицьку; Євген Давидяк – Сеньківа й Івасика; Степан Шевчук – Рачуна; Володимир Гриньовський – Малюцу; Пилип Евин – Качмарського; Іван Яримович – Мигалья; Н. Жизневський – Спольського; Володимир Загайкевич – Мащака й Свенціцьку. Вів засідання суддя Дисевич, допомагали йому засідателі Бітнер і Стафінський, а прокурором був Прахтель-Морав'янський [18, с. 399-400; 14, с. 130-133; 31, с. 523-524].

З першого дня процесу Бандера та інші підсудні у своїх виступах почали викривати злочини польської влади щодо України й українців. Обвинувачені розробили тактику поведінки на процесі: одна їх частина мала зізнатися в належності до ОУН і розкрити всі її ідеологічно-пропагандистські постулати, інша повинна була повністю заперечувати свою причетність до ОУН. Через «грипси» (гаємні листи) Бандера зв'язався з тими, хто дав свідчення поліції, щоб вони відкликали всі свої зізнання та пояснили свою поведінку українському суспільству [19, с. 54-56]. На відміну від Варшавського процесу, на Львівському

польська влада визнала право підсудних говорити українською мовою. Обвинувачені не мовчали, як на Варшавському процесі, а свідчили, складали відповідні заяви й використовували право останнього слова. Замість оборони прав української мови приводом для демонстративних виступів підсудних стало питання громадянства. Коли на початку процесу заарештованих питали про громадянство, вони заявляли: «Українське». Степан Бандера, крім цього, на запитання про його відношення до військової служби відповів: «Я є членом Української Військової Організації» [18, с. 400].

Саму судову залу на вул. С. Баторого (тепер князя Романа, 1) охороняло 20 поліцейських. Навколо будинку судових засідань було багато агентів у цивільному: поліція побоювалася, що бойовики ОУН вчинять напад з метою звільнення товаришів. На самому початку процесу останнім до зали ввели Степана Бандеру. Коли він появився, усі підсудні встали з місць і привітали провідника: «Слава Україні!». За підсудними піднялися адвокати і глядачі, а за ними – суді, присяжні, журналісти й усі поліцейні функціонери різних рангів. Ось як описав цю незвичайну подію у своїх спогадах адвокат С. Шухевич: «Вони якось механічно попідносилися в переконанні, що на залю увійшов суд або якийсь високий польський достойник. У цей спосіб ціла зала – як один муж – піднялися, щоб пошанувати молоденького Степана Бандеру, коли той входив на залю. «Пане, пане, – говорив я опісля до [судового] радника Тиньки, – ви дивуєтесь, що український нарід слухає Бандеру; коли ви самі віддаєте йому такі гонори: всі стає, коли він входить на залю судової розправи» [31, с. 529]. У Варшавському процесі за такі вигуки суд карав свідків і підсудних грошовими штрафами або тюремними ув'язненнями. Тут уже судді і прокурор спокійно сприймали такі демонстративні вигуки й залишали їх поза своєю увагою.

Члени ОУН, проти яких поліція не мала достатньо доказів (Д. Федак, В. Свенціцька, К. Зарицька, В. Івасик, І. Ярош, Р. Сеньків, В. Коцюмбас, І. Равлик, О. Феник і Р. Шухевич), повинні були послідовно заперечувати свою належність до організації. При цьому вони заявляли, що за своїми переконаннями є українськими націоналістами. Під час Львівського процесу Мигаль, Малюца, Підгайний, Макарушка та Спольський відкликали свої попередні зізнання, які обтяжували становище інших, і визнали їх не гідними націоналіста. Засуджуючи свою слабкодухість під час поліцейних допитів, Роман Мигаль заявив, що тепер у своїх зізнаннях називатиме Степана Бандеру тільки Провідником, бо вважає себе не достойним вимовляти його прізвище [18, с. 401].

Степан Бандера виступив на засіданні 5 червня 1936 р. як Крайо-

вий провідник ОУН. Він пояснив розглядувані судом справи, відмовившись при цьому називати прізвиська чи псевда членів ОУН. Підсудний засвідчив, що всі смертні вироки ухвалював революційний трибунал, а він лишень віддавав наказ виконати присуд. Так за антиукраїнську діяльність були вбиті Бабій, Бачинський, Майлов; планувалися замах на старшину тюремної сторожі Кособудзького, волинського воєводу Юзефського, шкільного куратора Ґадомського. Під час своїх зізнань Бандера намагався розкрити основні ідеологічні й політичні позиції ОУН, але голова суду кожного разу переривав його й не дозволяв продовжувати свій виступ [14, с. 185-192].

Щодо справи Бандери його адвокат В. Горбовий у своїй останній промові сказав: «Під час не одного політичного процесу УВО чи ОУН прокурор не раз висував закид, що провідники висилають рядових бойовиків, а самі ховаються поза їхні плечі. Тепер став комендант українського революційного підпілля, мужньо відкрив свій шолом та признався, що прийняв на себе обов'язок здійснювати ідею своєї нації шляхом революції. Виринає питання, чи Бандера винуватий за вчинки, що їх закинув йому прокурор[...]. Підсудний Бандера прийняв обов'язок провідника з внутрішньої конечности боротися за українську державу. Якщо б ви, панове присяжні судді, вставилися б у його положення, напевно прийшли б до переконання, що він не винен» [14, с. 234, 236].

У своєму завершальному слові на процесі Степан Бандера спростовував основну тезу обвинувачення про те, що «на лаві підсудних засідає гурт українських терористів та їхній штаб». Він докладно ознайомив присутніх в залі, передусім журналістів, з ідеологією та програмною діяльністю ОУН. Щодо бойових акцій він заявив: «Ні програмово, ні якщо йде про кількість членів у поодиноких ділянках організаційної праці, бойова акція не є єдиною, не є першою, але рівнорядною з іншими ділянками. Тому, що в цій залі розглядали атентати, що їх виконувала Організація, міг би хтось думати, що Організація не числиться з життям людини взагалі і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди, як ніхто інший, вміють цінити життя. Вони знають його вартість. [...] Вам найкраще відомо, що я знав, що накладу головою, і відомо вам, що мені давали змогу своє життя рятувати. Живучи рік з переконанням, що я втрачу життя, я знав, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втратити життя. Але впродовж цілого того часу я не переживав того, що я переживав тоді, коли висилав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив Перацького» [18, с. 407-408].

На цьому місці голова суду перервав С. Бандеру і не дозволив йому завершити свою промову.

«Політичні «проступники», – говорив у своїй завершальній промові на судовому процесі адвокат Пилип Евин, – це, звичайно, найкращі члени суспільності, ідейні й характерні люди, що для добра своєї батьківщини присвячують усе, навіть власне життя. І нерідко трапляється, що засуджені за політичні «злочини» вже наступного дня займають міністерські фотелі [крісла]. Перед такими людьми всі ми мусимо схилити голови. Тим-то в культурних державах політичні в'язні мають різні полегші в тюрмі, щоб пошанувати в них людяність і людину» [14, с. 201].

Пізно вночі судді оголосили такий вирок: Степан Бандера і Роман Мигаль – досмертне тюремне ув'язнення; Богдан Підгайний, Іван Малуца, Євген Качмарський, Роман Сеньків і Осип Мащак – 15 років ув'язнення; Ярослав Спольський – 7 років ув'язнення; Ярослав Макарушка – 6 років ув'язнення; Катерина Зарицька, Володимир Янів, Ярослав Стецько, Іван Равлик, Осип Феник, Володимир Івасик, Олександр Пашкевич та Іван Ярош – 5 років ув'язнення; Роман Шухевич, Богдан Гнатевич і Володимир Коцюмбас – 4 роки ув'язнення; Семен Рачун – 6 місяців ув'язнення; Віру Свенціцьку й Анну-Дарію Федак звільнили. На підставі урядової амністії всім засудженим до 5 років було зменшено термін покарання на половину, а засудженим від 5 років до 15 – на одну третину [14, с. 265-269].

Про Львівський процес провідний діяч ОУН Микола Сціборський так писав у паризькій газеті «Українське слово» від 21 липня 1936 р. у статті «Клонім голови»: «Героїчною поставою своїх представників – Бандери і товаришів – націоналізм продемонстрував перед цілим світом силу своєї моралі, ідейну непримиримість, внутрішню здоровість і організаційно-політичний розмах [...]. А вже справді гігантською в своїй духовій силі, моральній красі, непримиримості й героїчності виростає постать Провідника ОУН на ЗУЗ – Бандери! Того Бандери, що кинув гасло: «Згинути, а не зрадити!» [2, с. 66].

Про поведінку Бандери на процесі писав у своїх мемуарах М. Климишин: «Він не мав змоги належно виявитися на варшавському процесі, за те у Львові він виступив у всій своїй особовості, як революціонер-провідник. Це вже не був молодий хлопець. Це був провідник революційної організації, який не тільки знав, що він зробив і чому, а й умів це гідно, по-державницькому вияснити, згідно з рацією поневоленого українського народу, який в безкомпромісовій боротьбі з окупантами української землі революційним шляхом іде до своєї дер-

жавної самостійності. Він знав, що належить сказати, що промовчати, чого домагатися і від чого категорично відмовитися» [12, с. 144-145].

Саме у 1935-36 рр., після двох гучних політичних процесів – Варшавського та Львівського – почав формуватися певний «революційний культ Бандери», що дав змогу ОУН на початку 1940-х рр. стати провідною політичною силою на західноукраїнських землях, яка, налічуючи понад 20 тисяч членів, зуміла протистояти двом імперіям. Під час цих судових процесів авторитет і популярність Степана Бандери зросли настільки, що народ почав складати пісні й легенди про нього. Своїм ставленням до себе та ворогів він заслужив собі непохитну шану українського суспільства, а серед членів ОУН та УПА здобув позиції безконкурентного Провідника на майбутнє [27; 8, с. 86-90; 17, с. 114-121; 16, с. 80].

Джерела і література:

1. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упор. Микола Посівнич. – Львів, 2005.
2. Говорять архівні знахідки // Воля і Батьківщина. – Львів, 1999. – Ч. 1 (14 / 30). – С. 66.
3. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 2762.
4. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 2762.
5. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 2899.
6. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 3573.
7. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 669.
8. Дем'ян Г. Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину / Г. Дем'ян // Воля і Батьківщина. – Ч. 1 (14 / 30). – Львів, 1999. – С. 86-90.
9. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН. Частина перша / П. Дужий. – Львів: ГВС, 1996.
10. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / Ред. і упор. Микола Посівнич. – Тернопіль: Астон, 2008.
11. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», 1976.
12. Климишин М. В поході до волі / М. Климишин. – Торонто, 1975. – Т. 1.
13. Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби / З. Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1986. – Т. 1.
14. Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби / З. Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1986. – Т. 2.
15. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН / О. Кучерук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005.

16. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів: В-во «Літопис УПА», 1996. – Т. 25: Пісні УПА / Ред. З. Лавришин.
17. Луньо Є. Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини / Є. Луньо // Воля і Батьківщина. – Ч. 1 (14 / 30). – Львів, 1999. – С. 114-121.
18. Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайківського Д. / П. Мірчук. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське В-во, 1968.
19. Мірчук П. Степан Бандери – символ революційної безкомпромісності / П. Мірчук. – Нью-Йорк, 1961.
20. Новий час. – Львів. – 1 грудня 1935.
21. Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина / Л. Онишко. – Львів: Видавництво «Світ», 2002.
22. Посівнич М. Відозва «До молодих робітників, ремісників, селян, студентів членів ОУН!» / М. Посівнич / Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Зб. 12. – С. 197-203.
23. Ребет Л. Світла і тіні ОУН / Л. Ребет. – Мюнхен: «В-во Український самостійник», 1964.
24. Свобода. – Нью-Йорк. – 10 січня 1936.
25. Свобода. – Нью-Йорк. – 19 січня 1936.
26. Свобода. – Нью-Йорк. – 30 січня 1936.
27. Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / Зап. і упор. Г. Дем'яна. – Львів: І-т народознавства НАН України, 2006.
28. Українське слово. – Париж. – 22 грудня 1935.
29. Український націоналіст. – 1934. – Ч. 5.
30. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76.
31. Шухевич С. Моє життя. Спомини / С. Шухевич. – Лондон: УВС, 1991.
32. Juryś R., Szafar T. Pitoval polityczny 1918 – 1939 / R. Juryś, T. Szafar. – Warszawa, 1971.
33. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia / R. Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
34. Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego / W. Żeleński. – Warszawa, 1995.